

Fatima Hasan ve Eserlerinde Kadın Sorunları

DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE GÖRGÜN*

Öz

Fatima Hasan mahlası ile bilinen Dr. Seyyida Anis Fatima Zeydi, 1970'li yıllara damgasını vuran Urdu şairleri arasında yer almaktadır. Bir şair ve yazar olarak Fatima Hasan, feminist davalara özel bir ilgi göstermiştir. Baskı gören, horlanan, nesneleştirilen kadınların ve çocukların topluma katılımı kapsamında birçok iyileştirilme çalışmalarında yer almıştır. Kadına ait sorunların edebiyata yansıdığı noktada feminizm kavramının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada feminist edebiyat, kadının toplum içindeki varlığının görünür olmasını ve haklarını korumayı hedeflemektedir. Genelde ataerkil doğu toplumlarında kadınların üzerinde söz sahibi olabilmek için kadınların önemi çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Toplumda genellikle erkeklerin zihninde kadının zayıf, korunması gereken bir varlık olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Aynı zamanda akıl bakımından kendini üstün gören erkekler, kadından fikir ve öneri alınamayacağını, hatta öyle ki bizzat onların yerine de karar vermelerinin doğru olduğunu savunmaktadırlar. Fatima Hasan'a göre olaylara cinsiyetçilik yönüyle bakmak oldukça yanlıştır. Çünkü kadın ya da erkek fark etmeksizin yaratılmış olan varlıkların en üstünü insandır ve insanın en önemli özelliği bir şuura, bilince sahip olmasıdır. Ayrıca anne olma gibi kutsal bir vasfa sahip olan kadınlar, toplumun değişmesinde ve gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. 2012 yılında edebi ve bilimsel çalışmaları dolayısıyla Tamgha-i İmtiyaz ödülüne layık görülen Fatima Hasan'ın çok sayıda makalesinin yanı sıra sekiz kitabı yayımlanmıştır. Dünya çapında pek çok seminer, konferans ve müşairelere katılmıştır. Urdu Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden Fatima Hasan hakkında bilgi verildikten sonra eserlerinde değindiği kadın sorunları ele alınacaktır. Bu çalışmada metin analizine dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Urdu edebiyatı, Fatima Hasan, feminizm, kadın sorunları, toplumsal bilinç

Dr. Fatima Hasan and Women's Issues in Her Works

Abstract

Dr. Sayyida Anees Fatima Zaidi, who is known by her pen name Fatima Hasan, is one of the priority poets of the 1970s. As a poet and writer, Fatima Hasan has taken a special interest in feminist causes. She has actualized many improvements within the scope of the participation of oppressed, despised and objectified women and children in society. It is seen that the concept of feminism emerged at the point where women's problems were reflected in literature. At this point, Feminist Literature aims to make the existence of women in society visible and to protect their rights. In

*İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, hatice.gorgun@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2347-1959

Gönderim tarihi: 1 Mayıs 2025

Kabul tarihi: 11 Temmuz 2025

general, in patriarchal eastern societies, the importance of women has often been ignored in order to have a say over women. In society, men generally have the idea that women are weak and need to be protected. At the same time, men who consider themselves superior in terms of intelligence argue that women cannot get ideas or suggestions, and that it is right for them to decide on their behalf. According to Fatima Hasan, it is quite wrong to look at events from a sexist perspective. Because, regardless of being a woman or a man, the most superior of all created beings is human and the most important characteristic of a human is that has a consciousness and awareness. In addition, women, who have a sacred quality such as being a mother, have an important share in the change and development of society. Fatima Hasan, who was awarded the Tamgha-e-Imtiaz award in 2012 for her literary and scientific excellence, has published eight books as well as many articles. She has participated in numerous seminars, conferences and mushaires around the world. After giving information about Fatima Hasan, one of the important poets of Urdu Literature, the women's issues she addressed in her works will be discussed. This study utilizes a qualitative research method based on textual analysis.

Keywords: Urdu literature, Fatima Hasan, feminism, women's issues, social consciousness

GİRİŞ

Kadınlar ile ilgili sorunlara baktığımızda genellikle karşımıza kadının toplumdaki konumu, aile içindeki yeri, cinsiyet eşitsizliği, kız ve erkek çocukları arasındaki eğitim farklılığı gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu sorunların uzun süre gündemde olmasının nedeni ise genellikle ataerkil toplumlarda kadının yerinin ev, erkeğin ise dışarda çalışma hayatına müdahil olması gibi geleneksel fikrî değerlerin varlığını sürdürmesidir. Tarih boyunca, pek çok toplumda kadınlar genellikle ikincil bir konumda tutulmuşlardır. Toplumsal cinsiyet rolleri yüzünden erkekler toplumda aktif bir rol oynarken, kadınlar genellikle evde varlıklarını sürdürmüş, ev dışında yapılması gereken her işte ise eş ya da babalarının iznini almak zorunda kalmış adeta kaderleri erkeklerin insafına bırakılmıştır. erkeklerin onayını alma zorunluluğu beraberinde kadınların kısıtlanmasına ve özgür hareket etmelerinin engellenmesine sebep olmuştur. Bu kısıtlayıcı olaylar, kadınların seslerini duyurma ihtiyacını ortaya çıkarmış ve bunun sonucunda da birey olma hakkı, eşitlik gibi birtakım kavramların dile getirilmesi konusu gereklilik arz etmiştir. Kadın hakları hareketi ve feminizm gibi sosyal hareketler, kadınların statüsünü hak ettiği yere ulaştırmak ve eşitlik sağlamak için önemli adımlar atılmasına vesile olmuştur (Aktaş, 2013, s. 54).

Batıda 1789 Fransız ihtilali döneminde baş gösteren kadın hareketleri, feminizm tarihinde yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. Fransız feminizmi ataerkil eleştiriye durdurmak için önemli bir alt yapı oluşturmuştur. Simone de Beauvoir, sadece Fransız feminizminin değil, dünya feminist geleneği anlayışının değişiminde de oldukça önemli bir role sahiptir. Aynı zamanda kadınları savunan görüşleri önemli bir yankı uyandırmış ve feminist yazın kuramlarına temel teşkil etmiştir (Korkmaz, 2019, s. 222-223).

Batı'nın ardından Doğu ülkelerinde feminist hareketin yavaş yavaş kendine yayılacak alan bulduğu görülmektedir. Özellikle XIX. yüzyılda modernleşme sürecinin bir görünümü olarak

addedilen ve Arap ülkelerinde nahda hareketi diye adlandırılan toplumsal ve kültürel devinim, bu sürecin mezkûr coğrafyada hızlanmasına vesile olmuştur. Yazarlar, yazılarını kaleme alırken toplumun ihtiyaçlarını göz önüne alarak eserler vermişlerdir. Bu dönemde kadın yazarların da modernleşme sürecinde bilfiil etkin rol aldığı göz ardı edilmemelidir. Muhafazakâr toplumlar olarak görülen Arap dünyasında dahi birçok yenilikçi kadın yazarın toplumdaki haklarını korumaya yönelik cesurca yaklaşımlar sergilediği dikkat çekmektedir. Nitekim Suriyeli Mary Acemî (ö. 1965) ve Mariyânâ Marrâş (ö. 1919), Mısırlı Aişe Teymûriyye (ö. 1902), Melek Hifnî Nâsîf (ö. 1918) ve Hudâ eş-Şa'râvî (ö. 1947) ile Lübnanlı Lebîbe Hâşim (ö. 1947) ve Zeynep Fevvâz (ö. 1902) feminist hareketin öncüleri olarak Arap coğrafyasında akla ilk gelen isimler arasında yer almaktadır (Yakupoglu Boran, 2025, s. 179-181).

Arap edebiyatında bu isimler karşımıza çıkarken Fars edebiyatında kadının toplumsal bir varlık olarak sorunlarının dillendirilmesi İran Meşrutiyet Devrimi (1906)'yle aynı dönemde gerçekleşir. Meşrutiyet döneminde Fars edebiyatında şekillenen gerek manzum gerekse mensur edebi türlerin muhtevasını sadece siyasî durumlara getirilen eleştirilerin teşkil etmediğini; edebi metinlerde ayrıca alışlageldik sosyal meselelerin yanı sıra o günün İran'ında yaşayan kadınların dünyasından, eğitim durumlarından, gündelik yaşamlarında çektikleri sıkıntılardan da bahsedildiği görülmektedir (Yerdemir, 2016, s. 72). Modern Fars edebiyatında kadının kendi kaleminden hemcinslerini anlatması ise XX. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Fûruğ Ferruhzad (ö. 1967), Simin Behbehani (ö. 2014), Şehrînûş-i Parsipur (d.1946), Moniru Revanipur (d.1952) ve Zoya Pirzad (d. 1966) kadın kimliğini ve sorunlarını eserlerinde işleyen ilk kadın yazarlar arasında sayılmaktadır.

Bir toplumun sağlıklı işleyişi için kadınların eşit haklara sahip olarak etkili bir şekilde topluma katılımı gelişimde ve ilerlemede kritik bir önem taşır. Kadınların ekonomi, siyasi ve sosyal alanda söz sahibi olması kaynakların verimli bir biçimde kullanımını sağlayarak potansiyel iş gücünden yüksek bir performans ve fayda elde edilmesine vesile olur.

CİNSİYET AYRIMCILIĞI

Kadının toplumda kendine ait olan yeri edinebilmesi için toplumun kafasında oluşturduğu cinsiyet imajlarına meydan okumak gerekir. Hayatta kadınlar ve erkekler arasındaki rollerin esnek ve çeşitli olması, ihtiyaç halinde herkesin potansiyelini tam olarak gerçekleştirmesi hayatın daha konforlu bir hale gelmesine olanak sağlar. Bu bilinç, erkeklik ve kadınlık kavramlarının dar sınırlarını kırarak toplumun her kesimine daha fazla özgür düşünce ve farklı bakış açıları kazandıracaktır.

Toplumun temel yapı taşı olan ailede kadının yeri çok kutsaldır. Bu nedenle anne ve eş gibi özelliklere sahip olan kadınlar, toplumda hak ettikleri konuma gelmelidir. Başlı başına anne sevgisi öyle yücedir ki bu sevgi vatan ve ulus sevgisini de kapsar. Eş sevgisinin ise ilahi aşktan geldiği düşünülebilir. Bu vasıflara haiz olan kadınların erkeklere oranla daha anlayışlı ve empati sahibi olduğu kabul edilebilir. Toplumda kadınların eğitime önem verilmesinin eğitim düzeyinde de ilerleme kaydedilmesine vesile olacağı muhakkaktır. Eğitimli kadınlar edindikleri bilgi ve deneyimleri gelecek nesillere aktaracaklar ve toplumun sağlam temellere dayanarak yükselmesine

katkıda bulunacaklardır (Soydan, 2016, s. 232). Bu düşünce doğrultusunda Doğu toplumlarında genellikle kadının yerinin ev olduğu gibi alışlagelmiş yanlış kanıyı ortadan kaldırarak cinsiyet ayrımcılığı yapmadan kadının hem eğitime hem de topluma katılımına gereken özen gösterilmelidir.

Toplumun cinsiyet ayrımcılığı hakkındaki ön yargılarını kırmak, kadınların liderlik rollerinde daha fazla temsil edilmelerinin de önünü açacaktır. Kadın liderlerin empati, iş birliği ve uzlaşma gibi yetenekleri sayesinde daha yapıcı ve daha dengeli kararlar alınabilir. Bu sayede yönetim daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir politika ile devam edebilir.

Feminist edebiyata destek veren yazarlar, bir yandan erkek egemen kültürlerde alışlagelmiş baskın ataerkil dil, düşünce yapısı ve bakış açısını törpülemeyi amaçlarken bir yandan da kadınlara ait düşünce yapısının edebiyatta kabul gören bir anlayış halini almasını sağlamaya çalışmaktadırlar (Şengül, 2016, s. 204, 205).

Kadının toplum içindeki statüsü değişkenlik gösterse de temel olarak kadınların eşitlik, adalet ve katılım için erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiği unutulmamalıdır. Toplumların bilinç kazanarak bu konuyu kabullenmeleri ve kadınlar için eşitlikçi politikalar ve kültürel değişimler konusunda çaba göstermelidir. Ancak bu şekilde adaletli bir yol izlenmiş olur.

EĞİTİM VE FIRSAT EŞİTLİĞİ

Toplumda etkin bir güç olan kadınların eğitiminin ne kadar önemli olduğunun farkında olmak gerekir. Fatima Hasan da bu bilinçle kadın yazarların edebiyat içerisinde tanınması için aktif bir şekilde çalışmalarda bulunmuştur.

Kadınların toplumdaki yerini güçlendirmenin yolu eğitim ve fırsat eşitliğinden geçmektedir. Kadınlara eğitim fırsatları sunmanın, onların bireysel yeteneklerini geliştirmelerine ve potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayacağını unutmamak gerekir. Eğitimin bir diğer kazanımı ise kadınların iş gücüne katılımını sağlamaktır. Böylece toplumun genel ekonomik refahına da katkı sağlamak mümkündür.

Muhammed İkbal, kadının özgürlüğü konusunda fazla gelenekçi bir görüşe sahip olsa da toplumda etkin bir güç olduğuna inandığı ve ulusun asıl mimarları olarak kabul ettiği kadınların eğitime önem verme gereğini savunmaktan geri durmamıştır (Soydan, 2016, s. 231). Raşid-ul Hayri de kadınların eğitim ve ilerlemelerine büyük önem veren Urdu edebiyatçılarından. 20. yüzyıla gelindiğinde kadınların eğitimi konusu son derece ivme kazanmıştı. Ayrıca bu dönemde kadınlar, hemcinslerine yapılan haksızlık ile şiddete karşı bir arada olmayı amaç edinmişlerdi. Bu maksatla hemen hemen hepsi kadınlara ait olan dergiler aracılığı ile de bu taleplerini dile getirmişlerdi. Böylece kadınlar da artık yazın hayatına girmiş oldular (Belen Özcan, 2002, s. 58, 59).

Türk Edebiyatı'nda yazarlarımızın konuları arasında sadece kadının sesinin duyurulması bulunmamakta aynı zamanda kadın kahramanlar ile toplumsal olaylar da romanlara konu edilmekteydi (Karataş, 2009, s. 1652).

Urdu Edebiyatında da kadınlar, içinde bulundukları ortamı iyileştirmek için edebiyatı bir araç olarak görmekteydiler. Seslerini geniş kitlelere duyurabilmek için yayın hayatına giren kadınlar, roman yazımının yanında çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla da seslerini yükseltmeye

başlamışlardı. Kadınların yerinin sadece evden ibaret olmadığını ve eğitim almalarının ne kadar önemli olduğunu vurgulayan yazılar kadınları cesaretlendirerek toplum içerisinde bir birey olduklarının bilincine ulaşmalarını sağlamıştır (Belen Özcan, 2012, s. 144-146). Alt kıtada Urdu dilinde kadınlara yönelik yayın yapan ilk dergiler arasında Refik-i Nisvân, Ahbar'un Nisa, Şerif Bibi, Muallim-i Nisvân, Tehzib-i Nisvân, Hatun, Ismet gibi dergiler bulunmaktaydı (Çiftsüren, 2020, s. 352-357).

1947'de Hindistan ve Pakistan arasında gerçekleşen mübadele döneminde kadınların kaçırılmaları, istismara uğramaları, öldürülmeleri bölünme zamanı yaşanan şiddeti ve vahşeti gözler önüne sermektedir (Çakmakçı, 2024, s. 98). 20. yüzyıl ile birlikte başlayan Feminizm hareketinde eğitilmiş kadınlar etkili olmuş ve kadınlar lehine haklar talep etmişlerdir. Bunlardan biri de kadınların toplumda bir birey olarak var olmasını sağlamaktır. Seslerini duyurmanın tek yolunun yazmak olduğunun bilincinde olan bu kadınlar arasında Urdu Edebiyatı'nın önde gelen yazarlarından Fatima Hasan önemli bir yere sahiptir. İlk önce makalenin ana karakteri olan Fatima Hasan hakkında bilgi verilecek olup, daha sonra eserlerinde işlemiş olduğu kadın sorunları ele alınacaktır.

DR. FATİMA HASAN

Fatima Hasan mahlaslı Dr. Seyyida Anis Fatima Zeydi, son dönem Urdu Edebiyatı içerisinde varlık gösteren çok değerli bir şair ve yazardır. Fatima Hasan, 24 Ocak 1953 yılında Pakistan'ın Karaçi şehrinde dünyaya gelmiştir (Rekhta, 2024). Ancak nüfus cüzdanındaki doğum tarihi 14 Mayıs 1952'dir. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Dakka'ya taşınmıştı. Dakka Üniversitesi'nde Urduca Lisans Onur öğrencisi derecesine layık görülmüştü. Nisan 1973'te Karaçi'ye geri dönmüş ve burada Özel Lisans, ardından Karaçi Üniversitesi'nde gazetecilik alanında Yüksek Lisans ve Doktora yapmıştı. Kariyerine, 1977 yılında Sind Bilgi Departmanı'nda (Yayın) editör yardımcısı olarak başlamış ve "İzhar" isimli bir edebiyat dergisi çıkarmıştı. Daha sonra Sindh Çalışanları Sosyal Güvenlik Kurumu'na katılmış ve Halkla İlişkiler Direktörü olarak emekli olduktan sonra Karaçi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde yarı zamanlı olarak misafir öğretim üyesi olmuş ve Muhammad Ali Cinnah Üniversitesi'nde ise tam zamanlı Profesör olarak ders vermeye başlamıştı. 2007 yılında Karaçi Üniversitesi'nde Kitle İletişim alanında doktorasını tamamlamıştı. Araştırması, Urduca dergilerde yayınlanan alt kıtanın ilk ve son derece seçkin bir kadın şairi olan, Hint toplumundaki aile kurumunun bir parçası olan kadınların eğitilmiş olması, sosyal ve siyasi açıdan bilinçli olması için büyük uğraşlar vermiş olan Zahide Hatun Şirvani (1894-1922) hakkında olduğundan bu, onun en önemli çalışmasıydı (İşsever, 2022, s. 535). Araştırma tezinin iki baskısı daha sonra Encümen-i Terakki-yi Urdu tarafından "Zahide Hatun Şirvanî: Hayat-ı Şair-i Tehkiy-i Cayiza" ismiyle yayınlanmıştı.

Edebi yeteneği ve idari organizasyon becerileri ile tanınan Fatima Hasan, Urdu Dili ve Edebiyatı alanında araştırma yapan bilim adamlarına fayda sağlamayı ve eserlerinin yayınlanmasını amaçlayan Encümen-i Terakki-yi Urdu-Pakistan isimli tarih kurumuna Cemaleddin Ali tarafından Onursal Sekreter olarak atanmıştı. Aynı zamanda derneğin Kavmi Zaban isimli dergisinin editörlüğünü de yapmıştı. High Education Commission (HEC) standartlarına uygun

olarak üç ayda bir Urduca isimli bir dergi yayımlamıştı. Onun çok önemli bir diğer çalışması da “Urdu Bagh” derneğinin yeni binasının inşaatına başlanması ve belirlenen süre içerisinde tamamlanması, ofis, kütüphane ve el yazmalarının buraya nakledilmesi olmuştu. Bu el yazmaları 1973 yılında Karaçi Ulusal Müzesi’ne emaneten koyulmuştu, bu tarihten itibaren Urdu Bagh’da sergilenmeye başlandı.

Federal Urdu Üniversitesi (FUU) senato üyesi, Allame İkbâl Açık Üniversitesi yönetim kurulu üyesi, Lahor İkbâl Akademisi yönetim kurulu üyesi görevlerinde de bulunmuştu. Şu anda Pakistan’ın Karaçi Devlet Başkanı Ahmed Şah’ın tavsiyesi üzerine Karaçi Sanat Konseyi’nde “Coş Melihabadi Kütüphanesi ve Arşivleri”nde baş organizatör olarak görev yapmaktadır. Müştak Ahmed Yusufi, Asif Farruhi ve birçok saygın edebiyatçı ve sanatçıların kişisel kütüphaneleri bu eşsiz kütüphanede korunmaktadır.

Fatima Hasan, 1978’den bu yana İş, Meslek ve Tarım Kadınları Derneği ile aktif olarak ilişkilidir. Kadın ve Gelişim Derneği’nin (WADA) aktif yönetim kurulu üyesidir ve feminizm ile ilgili dört atölye çalışmasını koordine etmiş ve konuyla ilgili Khamoshi ki Awaz (Sessizliğin Sesi), Feminizm aur Hum (Biz ve Feminizm) ve Belucistan ka Adab aur Khawateen (Beluç Edebiyatı ve Kadınlar) isimli üç kitabın editörlüğünü yapmıştır. Bu listedeki son kitap, Urdu dilini konuşan halkın kendi tekil kimliğini koruduğuna dair ortak algı bağlamında bölgesel bir dile olan ilgisini ve sevgisini gösteriyor.

Kadınların ve çocukların topluma katılımının iyileştirilmesi için elinden gelen tüm fırsatları kullanarak çalışmalarda bulunmuştur. Fatima Hasan, Uluslararası Ziyaretçi Programı kapsamında “Kalkınmada Kadınlar” konulu projelerle bağlantılı olarak Amerika Birleşik Devletleri’ni ziyaret etmiş ve 1990 yılında Washington D.C.’de “Kadınların Güçlendirilmesi” konusunda üst düzey bir seminere katılmıştır. 1987 yılında Eğitim Geliştirme Akademisi’nden Kadın Yönetici eğitimini almıştı.

Bir şair ve yazar olarak Fatima Hasan, feminist konulara özel ilgi göstermiştir. 1975 Uluslararası Kadın Yılı’nda yazdığı bir şiiri gazete ve dergilerde manşet olmuştu. Aynı şekilde 1991 yılında kız çocukları için yazmış olduğu bir başka şiiri de UNICEF posterinde yer almıştı. Bu eşsiz şiir aynı zamanda Pakistan televizyonu dizisi Hawwa ki Beti’de (Havva’nın Kızı) tema şarkısı olarak kullanılmıştı.

Onun Kahanian Gum ho Jati Hain گم ہو جاتی ہیں isimli kurgu antolojisi, Urdu edebiyatında feminist bilincin çok etkili bir örneği olarak kabul edilmektedir. Jang ve Daily Express gibi önde gelen gazetelerin yanı sıra Welcome Book Port tarafından da bu kitapla ilgili özel tartışma programları düzenlenmişti. Eserleri, Dr. Satyapal Anand (ABD), Dr. David Matthews (İngiltere) ve Dr. Estelle Dryland (Avustralya) gibi uluslararası üne sahip akademisyenler tarafından tercüme edilmiştir. Ulusal-uluslararası üniversite ve kuruluşlarda çeşitli bildirilerin yanı sıra, 15 Mart 2003 tarihinde “Son Yüzyıldan Bu Yana Urdu Edebiyatında Kadın Bilinci” konulu bir bildiri sunmak üzere Londra’ya davet edilmişti.

Çok sayıda makalenin yanı sıra sekiz kitabı yayımlanmış ve dünya çapında çok sayıda seminer, konferans ve müşairelere katılmıştır.

2012 yılında edebi ve bilimsel çalışmaları dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Mükemmeliyet Madalyası olan Tamgha-yi İmtiyaz ödülüne layık görülmüştü.

2021 yılının aralık ayında “Urdu Shairaat aur Nisai Shaoor, Sao bars ka safar (1920 to 2020) (اردو شاعرات اور نسائی شعور سو برس کا سفر)” isimli kitabı yayımlanmış, edebiyat ve bilim çevrelerinden büyük beğeni toplamıştı.

FATİMA HASAN’IN ESERLERİNDE KADIN SORUNLARI

Bir kadın olarak Fatima Hasan içinde bulunduğu toplumu da göz önüne alarak kadın sorunlarını eserlerinde işlemeyi uygun bulmuştur. Kadın sorunları oldukça önemli bir tema olarak edebiyatın birçok alanına yansımıştır. Kadınların içinde bulunduğu kültürel, sosyal ve psikolojik sorunlar her dönemde edebiyatın içinde yer almıştır.

Düz yazının dışında şiir, edebiyatın atası olarak kabul edilir. Kendini ispat etmiş bir şair, dili ustalıklı kullandığı ölçüde iyidir. Şiirde başarılı olabilmek için kelimelere yeterince hâkim olmak gerekir. Şairler, şiirlerinde okuyucuların hayal dünyasında derin izler bırakmayı hedefleyen kendine özgü kelimeler kullanırlar (Çakmakçı, 2022, s. 518-519). Fatima Hasan da kullandığı kelimeler ile kendisini düz yazıda kanıtlamış ve şiir alanında da oldukça ses getirmiştir. Fatima Hasan, aşağıdaki şiirinde küçük bir kızın hayatta karşılaştığı zorluklarla zamanla nasıl üstesinden gelebileceğini öğrendiğini dile getirmektedir. Kadınlar bazen gerek toplum baskısı gerekse öğretiler yüzünden kendi arzu ve isteklerini görmezden gelmektedirler. Ancak cinsiyet ayrımı yapılmaksızın herkesin kendi isteklerine göre hareket etme hakkı olduğu unutulmamalıdır. Fatima Hasan’ın aşağıdaki “Kızım Yürümeyi Öğrendi (میری بیٹی چلنا سیکھ گئی)” isimli şiiri de bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir:

میری بیٹی چلنا سیکھ گئی
میری بیٹی انگلی چھوڑ کر چلنا سیکھ گئی
سنگ میل پہ ہندسوں کی پہچان سے آگے
آگے جاتے رستوں کے ہر نام سے آگے
پڑھنا سیکھ گئی
جلتی بجھتی روشنیوں اور رنگوں کی ترتیب
سفر کی سمتوں اور گاڑی کے پہیوں میں
الجھی راہوں پر آگے بڑھنا سیکھ گئی
مری بیٹی دنیا کے نقشے میں

اپنی، مرضی کے رنگوں کو بھرنا سیکھ گئی. (Hasan, 2023, s. 178)

Kızım Yürümeyi Öğrendi

Kızım bir parmağı tutmadan yürümeyi öğrendi

Kilometre taşlarının üzerindeki sayıların ayrımının farkına varmadan

İlerleyen yolların isimlerinden bağımsız

Okumayı öğrendi

Yanıp sönen ışıkların ve renklerin düzeninde

Yolculuğun istikameti ve arabanın tekerlerine

Dolaşmış yollar üzerinde ilerlemeyi öğrendi

Kızım, Dünya haritasını

Kendi istediği renklerle doldurmayı öğrendi

Yukarıdaki şiirde bir insanın doğması ve sevgi dolu bir kucaklamanın sıcaklığından yeni bir bireyselliğin yükseliş ve düşüşünün sahnesi gözler önüne serilmiştir. Doğup büyüme serüveninde yer alan her tür zorluk, bir ruhun bağımsız bireysel varoluşu için ödemek zorunda olduğu bir bedeldir. Fatima Hasan, bu şiirinde kendine özgü kadın bilincini ortaya koymaktadır. Şiirlerinin yanı sıra düzyazılarında da kadın haklarının korunması için çaba harcayan evrensel bir görüşe sahip olan edebiyatçımız, kadını kendi dünya görüşü ile bize yeniden tanııştırıyor.

Fatima Hasan, *Hayat Rüya gibi Gerçektir* isimli şiirinde kadınların olumlu, pozitif yanlarının, hayat dolu oluşlarının, umutlarının erkekler tarafından soldurulduğunu dile getirmiştir. Her şeyi kadınlardan bekleyen erkekler, kendi korkularını ve kendi günahlarını örtmek için kadınları kısıtlamış onların rengarenk dünyalarında bir açık bulmaya çalışmış bu yolla ellerine geçen fırsatları kadın aleyhine kullanmaktan geri durmamıştır. Ancak bu durumdan keyif alarak kendi üstünlüklerini kanıtlamaya çalışan erkekler istemese de farklı bir bakış açısıyla aydınlanacaktır:

زندگی خواب جیسی حقیقت ہے

تم اپنے ہاتھوں کو

گناہوں کی لذت سے آشنا کرنے کے لیے

میری جانب کیوں بڑھا رہے ہو

میں تو وہ کنول بھی نہیں جو کھلے پانیوں پر کھلا ہے

نہ ہی مجھ میں کوئی ایسا رنگ ہے

جس سے نفرت کی جا سکے

تمہارے ہاتھوں کے قابل

مجھ میں کچھ بھی نہیں

انہیں روک لو کہ میرے اندر بکھرے ہوئے

رنگوں میں سے کوئی رنگ ان پہ آ گیا تو

تم واپس انہی روشنیوں میں آ جاؤ گے

جہاں اندھیروں کا خوف تمہیں اس سکوں

سے بھی جدا کر دے جسے تم نے خود

اوڑھا ہوا ہے

کہیں

تمہاری یہ پرنشہ نیند ہی نہ ٹوٹ جائے

اور تم جسے زندگی کہہ رہے ہو

وہ خواب جیسی حقیقت لگے
 میں خواب میں چلنے اور
 لفظوں سے بہانے کی عادی نہیں
 دیکھو تمہارا ہی کوئی لفظ کسی
 بھاری پتھر کی طرح تمہارے
 ہاتھوں میں آ گیا تو تم
 میرے رنگوں میں جھانک کر بھی
 خود کو نہ بہلا سکو گے۔ (Hasan, 2023, s. 45)

Hayat Rüya Gibi Gerçektir

Sen kendi ellerini
 Günahın zevkleriyle tanıştırmak için
 Niçin bana doğru uzatıyorsun?
 Ben açık sulara açan lotus çiçeği bile değilim.
 Benim öyle bir rengim de yok.
 Hangisinden nefret edilebilir?
 Ellerinize layık
 Bende hiçbir şey yok
 İçimde dağılmış olan renkleri engelle
 O renklerden bir renk gelirse
 Sen o aydınlığa geri geleceksin
 Karanlıkların korkusunun seni bu huzurdan ayırdığı yer
 Senin tarafından yaratılmıştı
 Bir zamanlar
 Bu sarhoş edici uykunun bozulmasına izin verme
 Ve hayat dediğin şey
 Sanki bir rüya gibi gerçek gelir sana
 Bir rüyanın içinde yürümeye ve
 Lafı dolandırmaya alışkın değilim
 Bak, senin bir sözün
 Ağır bir taş gibi senin
 Eline geçse bile
 Renklerime bakarak
 Kendini avutamazsın artık

Fatima Hasan'ın aşağıdaki şiirinde her şey yolunda gibi görülen, hayatında eksik bulunmayan bir kadından bahsedilmektedir. Bu şiirde ailesi, sevdikleri, evi, parası ve lüks hayatı olmasına rağmen günlük rutin içerisinde kendini yalnız hisseden bir kadının çaresizliği anlatılmaktadır. Kendisine çizilen sınırlar içinde yaşamak zorunda olmak, şiirde tasvir edilen

kadını yavaş yavaş öldürüyor, huzursuz ve mutsuz ediyordu. Oysa ki bu huzurlu ve güvenli alanı korumak için çok çabalamıştı. Şimdi ise kendisine çizilen sınırlardan kurtulmak istemekte ve kendi seçtiği hayatı yaşamayı arzulamaktadır. Ona dayatılan bu hayatta sorumluluk ve rutinler yüzünden bir tutsak gibi hissetmekte, bireyselleşme ve özgürlüğün ne denli büyük bir ihtiyaç olduğunu hissetmektedir:

گہری اداسی میں لکھی نظ

زندگی تجھ سے کوئی گلہ تو نہیں
ایسا کچھ بھی نہیں جو کہ بدلا نہیں
یا ملا ہی نہیں
پھر بھلا کیوں خوشی میرے دل کو نہیں
اک خلش سے ہوں بے چین میں آج بھی
جیسے مایوس کن ایک خلعان ہو
اک خلش سی سلگتی ہو دل میں مرے
مجھ کو لگتا ہے جیسے کمی ہو کوئی
دھیمی دھیمی، سلگتی ہوئی آگ سی
جیسے یک دم اچانک بھڑک جائے گی
میرا گھر بار، سکھ چین مٹ جائے گا!
میں کہ خویش و اقارب کے چاروں طرف
ایک پتھر کی مضبوط دیوار ہوں

مطمئن ہوں بہت اپنے ماحول سے
اپنے بچوں سے، کنبے کے افراد سے
صبح کے ناشتے، شام کی چائے پر
اپنے بچوں کے، اور اپنے شوہر کے آنے کے اوقات سے
منسلک ہے مرا ضابطہ روز کا
ساس، نندوں، اعزّا سے شکوہ نہیں
کچھ بھی ایسا نہیں جو بڑھائے کسک
یا تردد کا احساس پیدا کرے
میرا گھر، ایک جنت نشان آستانہ، مرا سائبان
میرے گھر کا سکون
یہ سکون میری اپنی ہی ایجاد ہے
سوچتی تھی مری زندگی کتنی محفوظ ہے
کتنا آرام ہے، کتنی آسائشیں
کتنا سکھ ہے مری روز مرہ کی اس زندگی میں..... مگر
کچھ دنوں سے مرے دل کی گہرائی میں
ایک کانٹا سا چبھنے لگا تھا سدا
ایک خلش سی مرے دل میں پلنے لگی تھی، کہ جو

مجھ کو شاید گوارا بھی ہو اک گھڑی کے لیے!

ایک خوابِ گراں تھا کہ یہ واہمہ تھا مرا
مجھ کو ایسے لگا، بال و پر میرے اپنے ہی خود ساختہ ہیں
کہ میں اڑ رہی ہوں کہیں دُور، اوپر ہی اوپر خلاؤں کی آغوش میں

چھوڑ کر روزِ مرہ کی اس زندگی کو.....
میں خوش ہوں بہت
جانے کیوں مجھ کو ایسے لگا

پھر یکایک کوئی ایک آواز مجھ کو جگانے لگی
اور گرانے لگی
جیسے کھائی میں، گہری اداسی کی تنہائی میں
قید ہوتی گئی، خود کو کھوتی گئی

اب نہ میں ہوں، نہ میرا کوئی آستان
اب کسی سے بھی کچھ میرا رشتہ نہیں!
کوئی ناتا نہیں
ایک گھر میں ہوں لیکن یہ گھر میرا اپنا نہیں
میرا کچھ بھی نہیں! (Hasan, 2023, s. 285)

Derin Üzüntüyle Yazılmış Şiir

Hayat senden bir şikâyetim yok.
Değişmeyen hiçbir şey yok
Ya da eksik olan
Peki kalbim neden mutlu değil?
Bugün bile hâlâ bir hüznün duygusuyla huzursuzum
Çaresiz bir zavallı gibi
Yüreğimde alev gibi sönüyorsun
Bir şeylerin eksik olduğunu hissediyorum
Yavaş yavaş sönen bir ateş gibi
Sanki aniden alevlenecekmiş gibi
Ve o zaman evim, yuvam, huzurum yok olacak!
Etrafım akraba ve dostlarla çevrili
Ben taştan güçlü bir duvarım

Ortamımdan çok memnunum
Evlatlarımdan, aile üyelerimden
Sabah kahvaltılarımdan, akşam çayından

Çocuklarımın ve eşimin geliş saatlerinden
Günlük rutinim böyledir
Kaynanam, görümcelerim ve diğerlerinin hiçbir şikâyeti yok
Beni endişelendirecek hiçbir şey yok
Veya tereddüt duygusu yaratan
Evim, cennetim, sığınağım
Evimin huzuru
Bu huzur benim kendi emeğimdir
Hayatımın ne kadar güvenli olduğunu düşünüyordum
Ne kadar rahat, ne kadar lüks
Bu günlük hayatta ne kadar mutluyum...ama
Birkaç gündür kalbimin derinliklerinden
Çatlak bir ses gelmeye başlamıştı
Kalbimde derin bir hüznün büyümeye başlamıştı ki bu da
Belki bir saat bile beklemeye razı olurum!

Hayal ettiğim derin bir rüyaydı
Saçlarımın ve tüylerimin sanki kendi eserim olduğunu hissettim
Çok uzaklara, yükseklerle, gökyüzünün kucağına uçuyorum.

Bu günlük hayattan ayrılıyorum...
Ben çok mutluyum.
Acaba neden böyle hissettim?

Sonra aniden bir ses beni uyandırmaya başladı
Ve düşürmeye
Bir uçurumda gibi, derin hüznün yalnızlığında
Hapsedilmiş, kendini kaybetmiş

Şimdi ne kendim varım ne de bir meskene sahibim
Artık kimseyle bir akrabalığım kalmadı!
Hiçbir bağım yok
Ben bir evdeyim ama bu ev benim değil
Hiçbir şeyim yok!

Edebiyatta kadın sorunlarının daha anlaşılabilir olması kadın yazarların kendi deneyimlerini ve bakış açılarını yansıtan eserleri sayesinde mümkün olmaktadır. Geçmişteki kadın sorunları ile günümüzdeki kadın sorunları benzerlik gösterse de aynı değildir. Toplumsal alanda kadın karakterlerin birçok alanda kendini göstermesi ile birlikte kadın sorunları çeşitlenmiştir. Edebiyat toplumsal cinsiyet rollerinin ele alınmasında da önemli bir yere sahiptir. Erkek yazarlara oranla kendi hemcinslerinin sorunlarını daha yakından anlayabilecek olan kadın yazarların eserleri,

kadınların yaşadıkları sorunları anlamayı, bu sorunlara çözüm sunabilmeyi ve toplumsal değişim için farkındalık oluşturabilmeyi amaçlamaktadır. Kadınların edebiyatta en iyi şekilde temsil edildiği eserler yine kadın yazarlar tarafından kaleme alınmaktadır.

Alt kıtanın önemli kadın şairlerinden biri olan Kışver Nahid, kadınların siyasal, sosyal ve edebiyat gibi hayatın çeşitli alanlarında baş ettikleri zorlu mücadele yolunu anlatırken “*Masal anlatan anneannelerimiz, annelerimiz şimdi kendi hikâyelerini yazdı ve her şey değişti.*” sözlerine başvurmuş ve elde edilen başarıyı dile getirmiştir (Belen Özcan, 2012, s. 150).

Bu çerçevede olaylara baktığımızda feminist edebiyatta kadın sorunları, cinsiyet eşitliği, ailede kadının yeri ve toplumsal adalet gibi konuların ele alındığını görmekteyiz. Aynı zamanda, feminist edebiyatta kadınların sıkça karşılaştığı sorunlara ve zorluklara vurgu yapılarak erkek egemen toplumların kültürel yapıları eleştirilmektedir. Bu eleştiri güç dinamiklerinin yeniden şekillendirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

ESERLERİ

Behte Huwe Phool (1977), *Dastak se Dar ka Fasla* (1993), *Yadein bhi ab Khwab Hueen* (2004) ve *Faslon say Mawera* (2019) isimli dört şiir kitabı ciddi edebiyat çevrelerinde oldukça ilgi gördü. İlk üç koleksiyondan oluşan *Yadein bhi ab Khwab Hueen* isimli kitap Lahor Rosh Yayınevi tarafından da yayınlanmıştı. Fatima Hasan, Sindh Kültür ve Turizm Bakanlığı için Şeyh Ayaz tarafından Urdu diline tercüme edilen Şah Abdul Latif Bhittai'nin önsözü ile *Shah Jo Risalo* kitabının editörlüğünü yapmıştı. Aynı zamanda bu kitap 2016 yılında Ulusal Kitap Vakfı'nın listesine eklenmiştir. Sind Kültür Bakanlığı için Şeyh Ayaz'ın düzyazı şiirlerinden oluşan iki Sintçe kitabının tercümesi düzenlenerek *Aay Ahu Chashm Kidhar* isimli kitap derlenmişti. Bunun dışında Oxford Üniversitesi Yayınları'nın Virsa (miras) serisi için Zahide Hatun Şirvanî, Ada Caferî, Parvîn Şakir, Münîr Niyazi seçkisini Cemaleddin Ali'nin önsözünü de içeren bir eseri daha yayım hayatına kazandırmıştı. Fatima Hasan'ın öykülerinden oluşan *Kahanian Gum Ho Jati Hein* isimli bir koleksiyon 2000 yılında yayımlanmıştı. Daha sonra başka öykülerin de eklenmesiyle bu eserin ikinci yayını 2018 yılında gerçekleşmişti. Akademik makalelerinden oluşan *Kitab Dostan* isimli eseri 2011 yılında yayımlanmıştı. Feminist eleştirisi üzerine yazmış olduğu *Sessizliğin Sesi* (2004), *Feminizm ve Biz* (2005) ve *Belucistan'ın Edebiyatı ve Kadınları* (2006) isimli eserleri yayımlanmış ve büyük beğeni toplamıştı. Fatima Hasan, ilk ve son derece önemli bir şair olan Zahide Hatun Şirvani'nin hayatı ve şairliği üzerine kaliteli bir tez yazarak Karaçi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Doktora yapmıştır. Bu tez iki baskı halinde Encümen-i Terakki-yi Urdu tarafından kitap olarak yayımlanmıştı. Böylece Fatima Hasan, Urdu edebiyatı tarihinde unutulmuş önemli bir şairi tarihin bir parçası haline getirmiştir. Fatima Hasan'ın edebi çalışmalarının önemi göz önüne alındığında, şiirleri tanınmış akademisyenlerden Dr. Satyapal Anand (ABD), Dr. David Matthews (İngiltere) ve Dr. Estelle Dryland (Avustralya) tarafından İngilizceye çevrilmişti. İngilizce seçmelerden oluşan *Strange was the Dream* isimli eseri 2016 yılında yayımlanmıştı. Onun bu eseri Kasım 2016'da Dakka'daki (Bangladeş) Uluslararası Edebiyat Fuarı'nda tanıtılmıştı. İkbaliyat ile ilgili hazırlamış olduğu *Iqbal ki Jeheten* isimli eseri 2018 yılında yayımlanmıştı. Onun son derece önemli olan *Urdu Shairaat aur Nisai Shaoor, Sao bars ka safar (1920 to 2020)* (Urdu Şiiri ve Dişil Bilincin Yüz Yıllık Yolculuğu (1920-

2020)) bir diğer araştırma kitabı da 2021 yılında yayımlanmıştı. Bu kitap aynı zamanda Encümen-i Terakki-yi Urdu-Hind (Hindistan Urduca Dilini Geliştirme Derneği) tarafından da yayımlanmıştı.

Onun 1991 yılında yazmış olduğu *Agahi* isimli şiiri Uluslararası Çocuk Yılında UNICEF posterinde yayımlanmıştı ve bu şiir *Hawwa ki Beti* (*Havva'nın Kızı*) isimli dizide tema şarkısı olarak kullanılmıştı.

Şiirleri:

1. Behte Huwe Phool (بہتے ہوئے پھول), 1977
2. Dastak se Dar ka Fasla (دستک سے در کا فاصلہ), 1993
3. Yadein bhi ab Khwab Hueen (بادین بھی اب خواب ہوئیں), 2004
4. Yaad ki Barishein (یاد کی بارشیں), 2005
5. Faslon say Mawera (فاصلوں سے ماورا), 2019
6. Strange was the Dream (Translations of Selected Poems by Dr. Satyapal Anand and Dr. David Mathews), 2016

7. Tarender Gul (ترندر گل) (Sindhi Translations of Selected Poems by Sindho Peerzada), 2021

Nesir:

1. Kahanian Gum Ho Jati Hein (کہانیاں گم ہو جاتی ہیں) 2 Editions, 2000, 2018
2. Ze-Khe-Sheen: Hayat-o-Shairi (Tehqiqi Jaeza) (رخ ش: حیات و شاعری - تحقیق جائزہ), 2007
3. Kitab-i-Dostan (کتاب دوستان), 2011
4. Urdu Shairaat aur Nisai Shaoor, Sao bars ka safar (1920 to 2020), (اردو شاعرات اور نسائی), 2021

Derlemeler:

1. Khamoshi ki Awaz (خاموشی کی آواز), 1991
2. Feminism aur Hum (فیمینزم اور ہم), 2005
3. Balochistan ka Adab aur Khawateen (بلوچستان کا ادب اور خواتین), 2006
4. Mutala-e-Iqbal ki Jeheten (مطالعہ اقبال کی جہتیں), 2018
5. Mutala-e-Ghalib ki Jeheten (مطالعہ غالب کی جہتیں), 2019

Seçkiler ve Editörlük:

1. Risala-e-Shah Abdul Latif Bhitai translated in Urdu by Shaikh Ayaz, for Culture Department Government of Sindh, 2009
2. Edited and revised Translation of two prose poem collections of Sheikh Ayaz entitled *Aay Ahu Chashm Kidhar* (اے ابو چشم کدھر) and *Sahil Pay Talatum* (ساحل پہ تلاطم) for Culture Department Government of Sindh, 2010
3. Selected and edited poetry of Shah Abdul Latif Bhitai for National Book Foundation Islamabad, 2015
4. Selected and Edited with introduction poetry of following poets for Oxford University Press Pakistan:

Zahida Khatoon Sherwania (زابدہ خاتون شروانیہ)

Ada Jafri (ادا جعفری)

Parveen Shakir (پروین شاکر)

Munir Niazi (منیر نیازی)

SONUÇ

Feminist edebiyat, 19. yüzyılın ortalarında kadınların toplumdaki yerini sorgulamaya başlayan kadın yazarlar tarafından şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde kadın yazarlar, toplumsal cinsiyet rollerine karşı çıkararak kadın haklarını savunan eserler üretmeye başlamışlardır. Feminist edebiyat eserleri, toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan, etkileyici ve çığır açıcı eserler olarak kabul edilmektedir.

Toplumun temel taşlarından biri olan cinsiyet eşitliği, çağdaş dünyanın en önemli konularından biridir. Kadınların toplumdaki yeri uzun yıllar boyunca çeşitli toplumsal, kültürel ve siyasi faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. Ancak günümüzde, kadınların rolü ve konumu üzerine düşünce biçimleri hızla değişmektedir.

Feminist edebiyat, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları mücadelesinin önemli bir parçası olmuştur. Bu edebi akım sayesinde kadın yazarlar, edebi eserleri aracılığıyla toplumsal değişimi teşvik ederken, kadınların sesini duyurmasına, görünürlüğünü artırmasına yardımcı olurken toplumun cinsiyetçi normlarına meydan okuyarak, daha adil ve eşitlikçi bir dünya için mücadele etmişlerdir. Feminist edebiyat, toplumun bilinçlenmesine katkıda bulunan önemli bir araçtır.

Kadınların edebi eserlerde konu olarak işlenmesi, kadın sorunlarının ele alınmasını ve çözümler üretilmesini hedefler. Fatima Hasan, kadınların toplumda birey olarak varlığını sürdürmek için seslerini duyurmanın en etkili yolunun yazmak olduğunun farkında olan Urdu Edebiyatı'nın önde gelen kadın yazarlarından biri olmuştur. Ona göre, erkek eleştirmenler kadınlar hakkında yazdıklarında bile, tutumları önyargılı veya küçümseyici olabilmektedir. Özellikle bu nedenle, kadın edebiyatı üzerine eleştiri ve araştırmanın kadın yazarlar tarafından yapılması gerektiğine inanmaktadır.

Düşünceleri kitlelere aktarmaya yarayan en etkili iletişim yolunun şiir ve edebiyat yoluyla olduğuna inanan Fatima Hasan da bu aracı en iyi şekilde kullanan edebiyatçılar arasında yerini almıştır. Edebiyatçı kişiliği ve feminist bilinci vurgulayan çeşitli konferans ve müşairelere katılarak bildiriler sunan Fatima Hasan, yalnızca Hint alt kıtasında değil aynı zamanda dünya çapında da takdir toplayan önemli bir şahsiyettir. Fatima Hasan, kaleme aldığı eserlerle alt kıtada yaşayan kadınların sorunlarına, toplumdaki yerlerine, beklentilerine ve cinsiyet eşitliği gibi konulara değinmesi bakımından alt kıtanın modern dönem edebiyatçıları arasında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Gül (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 53-72.
- Belen Özcan, Asuman (2002). "Roman Yazan Kadınlar: Raşida-ul Nisa Begum'dan Kuretul'ayn Haydar'a". *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, (6), 57-68.
- Belen Özcan, Asuman (2012). *Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği: Urdu Nesri*. Ankara: HDY Yayınları.

- Çakmakçı, Mehmet Kemal (2022). "Nezîr Muhammed Raşîd'in Bireysel ve Toplumsal Temalı Şiirlerinde Tabiatın Yansımaları". *Doğu Dilleri ve Edebiyatlarında İmgeler ve Motifler*. İçinde 515-533. İstanbul: DEMAVEND Yayınları.
- Çakmakçı, Mehmet Kemal (2024). "Minnettâr Gözler" ile "Peşaver Ekspresi" Adlı Öykülerde Hindistan'ın Bölünmesi Sırasında Yaşanan Katliamlar". *Göç ve İskan Araştırmaları Dergisi*, (2), 93-105.
- Çiftsüren, Arzu (2020). "Urdu Gazeteciliğinde Öncü Kadınlar ve Kadınlara Yönelik Yayımlı Yapan İlk Dönem Gazete ve Dergiler". *III Avrasya Çalışmaları Sempzyumu, Avrasya'da Bilim ve Teknoloji Öncüleri*. İçinde 352-357. İstanbul: Demavend Yayınları. 2020.
- Hasan, Fatima (2023). *An Kahi Baat ka Dukh*. Karaçi: Rang-e Adab Publications.
- İşsever, Muhsin Ramazan (2022). "Zahide Hatun Şirvanî ve Şiirlerinde Kadın Tahayyülü". *Doğu Dilleri ve Edebiyatlarında İmgeler ve Motifler*. İçinde 534-549. İstanbul: DEMAVEND Yayınları.
- Karataş, Evren (2009). "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri". *Turkish Studies (International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, (4/8), 1652-1673.
- Korkmaz, Ferhat (2019, Aralık). Feminist Edebiyat ve Eleştiri Kuramları Açısından Nezihe Meriç'in Korsan Çıkmazı Romanı Üzerine Bir Değerlendirme. *Edebî Eleştiri Dergisi*, (Eleştiri Kuramları Özel Sayısı 3), 221-233.
- Rekhta, <https://www.rekhta.org/poets/fatima-hasan/profile>. (Erişim tarihi: 3 Nisan 2024).
- Soydan, Celal (2016). *İkbal'e Dair*. Ankara: Hece Yayınları.
- Şengül, Mehmet Bakır (2016). Kadın Edebiyatı: Bir Varoluş Mücadelesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (44), 203-211.
- Yakupoğlu Boran, Leyla (2025, Nisan). Mary Acemî ve Suriye'nin İlk Kadın Dergisi el-' Arûs. *Şarkiyat Mecmuası* (46), 175-200.
- Yerdemir, Şerife (2016). "Hûşeng-i Gulşîrî'nin Öykü ve Romanlarında Kadın". *Doğu Edebiyatlarında Kadın*. Yay. Haz. ve Edt. Ali Güzelyüz. İçinde 71-81.

OKTAY YİVLİ

Kırk Yama

AŞK, EDEBİYAT ve ÖTEKİ ŞEYLER

Günce Yayınları

Mahmut Babacan

Üniversiteler İçin

Türk Dili Kompozisyon Bilgileri

Günce Yayınları

8. BASKI

Başka Bir Tarih Hayal Etmek

TÜRK EDEBİYATINDA ÜKRONYA

MURAT GÜR

Günce Yayınları

DR. MUSA ERASLAN

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİNDE

MİZAH VE İRONİ

Günce Yayınları